

усіма напрямми (діагностика, просвіта, профілактика, корекція), що здійснюються за запитом або за показаннями для доцільного розкриття і використання особистісних можливостей і здібностей підлітка, досягнення ним особистісних цілей і планів.

Ефективність здійснення роботи майбутніх психологів із сім'ями підлітків залежить від багатьох факторів, в тому числі від ефективної взаємодії школи і сім'ї підлітків.

Список використаної літератури

1. Акмаева Е. А. Формирование готовности будущего учителя к педагогическому взаимодействию с родителями: дис. ... канд. пед. наук. Самара, 2008. 240 с.
2. Генварева Ю. А. Взаимодействие семьи и школы как фактор самореализации подростка: дис. ... канд. пед. наук. Оренбург, 2010. 210 с.
3. Кожурова О. Ю. Социальное партнерство школы и семьи как фактор повышения их воспитательного потенциала: дис. ... канд. пед. наук. Москва, 2011. 227 с.
4. Недвецкая М. Н. Управление качеством педагогического взаимодействия школы и семьи: дис. ... д-ра пед. наук. Москва, 2009. 383 с.
5. Сахапова Э. И. Формирование готовности к работе с семьей у будущих педагогов-психологов: дис. ... канд. пед. наук. Казань, 2006. 230 с.

Максим Сайбеков

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

ІСИДОРОМ СЕВІЛЬСЬКИМ

Анотація. У даній статті розглянуто процес організації навчально-виховного процесу Ісидором Севільським, а також проаналізовано реалізацію на практиці «метою Ісидора» у навчальній.

Ключові слова: *Ісидор Севільський, Середньовіччя, «Темні віки» енциклопедизм, знання, читання, книга, підручник освіта, культура.*

Актуальність. В епоху «Темних віків», через постійні війни, освічених людей ставало все менше, миряни були вже не в змозі осягнути не тільки «дух», а й «букву» Письма. Церква усвідомлювала необхідність в освічених священниках. У 527 р Собор в Толедо (Іспанія) створює єпископську школу для кліриків, яких треба було вчити читати Писання, тлумачити його зміст, співати церковні гімни, чинити таїнства.

Постали важливі питання: хто вчитиме, хто організує навчальний процес, хто виховає освічену людину?

Лише церква у той час мала засоби і можливість відкривати заклади освіти, а клірики були носіями античних традицій та культури, оскільки безпосередньо читали джерела латиною та грецькою, тому знали всі тонкощі роботи з текстами.

У вестготській Іспанії серед придворних було чимало освічених, для яких і склав свою знамениту енциклопедію «Етимологію» Ісидор, єпископ Севільський (бл. 570-636).

Ісидору Севільському належить честь вченого, який зібрав воедино величезний обсяг знань, які дісталися у спадок його епосі, йому вдалося згрупувати їх у фундаментальну енциклопедичну працю. Його цікавило все, в тому числі питання виховання і навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень із проблеми піднесення культури в часи «варварських» відроджень займає вивчення творчості й особистого внеску в формування середньовічної філософії й системи освіти видатного просвітника Вестготського відродження Ісидора Севільського. Йому присвячені праці В.І. Уколової, А.В. Корсунського, С.С. Аверінцева, М.М. Болгова, В.Н. Дряхлова, В.В. Єфименко, Л.А. Харитонова, А.А. Фортунатова, А.А. Сванідзе, В.І. Мажуга. У їхніх дослідженнях відтворюється загальна картина розвитку Вестготської Іспанії у складі однієї з перших варварських імперій та передумови початку культурного піднесення [8].

Питання еволюції середньовічної культури й освіти, зародження педагогічної думки в добу раннього Середньовіччя, їх трактування представниками школи «Анналів» стало предметом дослідження праці О.Я. Гуревича, О.Ю. Белякової, Ф.Ф. Зелінського, Л.П. Карсавіна, О.П. Корякіної [4].

Метою дослідження є: проаналізувати процес освоєння знань через роботу з підручником за методом «етимології» Ісидора Севільського.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На рубежі VI-VII століть в Європі закладалися основи нового типу культури, який панував в подальшому близько тисячоліття. У руслі цього процесу були представлені, як мінімум, дві течії, першу з яких складала відомі діячі-ортодокси, в тому числі Леандр Севільський і папа Григорій Великий. Їх завданням було створення універсальної і єдиної християнської культури, заснованої на Священному Писанні, що відкидало переважно «язичницьку спадщину» і передбачало включення в лоно Римської церкви всіх варварів. Друге течія – яскравим представником якої був Ісидор – прагла зберегти античну спадщину і пристосувати її до потреб епохи, примирити світську освіту, яка визнана «язичницькою» і християнську традицію. Варварів слід просвіщати і включити в єдине культурне поле. Для реалізації обох напрямків в зазначений час у Вестготському королівстві були досить сприятливі умови. Ще в епоху Римської імперії Іспанія була однією з найрозвиненіших в культурному плані провінцій, а варварське завоювання не несло настільки спустошливих наслідків, як в Італії, Галлії та Британії. При Ісидорі ще зберігалися римські традиції в освіті, в Севільї залишилися школи і бібліотеки. Політика вестготських королів передбачала подолання відмінностей між германцями та іспано-римлянами, що в підсумку призвело до переходу готів від аріанства в ортодоксію у 589 році.

Церква в Іспанії VI-VII століть зайняла унікальну соціальну нішу, оскільки була єдиним оплотом громадянського управління, бо мала у своєму розпорядженні кадри – освічений клір. Саме в Іспанії вперше в історії християнського світу церква стала ядром політичної системи і механізмом консолідації суспільства в умовах нестабільності центральної влади і часту зміну монархів. Церковні собори в певній мірі обмежували королівську владу, а також служили судом вищої інстанції [8].

Е. Брегаут відзначає, що в Іспанії майже відсутній бюрократичний державний апарат, успадкований Візантією від Римської імперії, відповідно, не стояло завдання підтримки корпусу освічених чиновників і не було потреби в розгалуженій системі освіти. До VI століття у Вестготському королівстві почала складатися станова система, що з модифікаціями дожила до початку XIX століття. Стану «трудящих» (лат. Laborantes), «воїнів» (лат. Militantes) і «тих, хто молиться» (лат. Oratores), вели різний спосіб життя і мали абсолютно різні уявлення про життя, законодавство і систему цінностей. «Трудящі» становили основну масу селянського і міського населення, переважно, це були іспано-римляни. Нечисленні «воїни» здійснювали також виконавчу владу, етнічно це були нащадки аристократів прийшлих германців.

Про загальну освіту в цих умовах не могло бути й мови: селяни і ремісники опановували необхідними навичками на практиці; воїни також потребували деяких тактичних і адміністративних навичок, серед яких грамотність, по суті, не була потрібна (що відповідає лицарству зрілого Середньовіччя). Таким чином, система освіти була націлена виключно на виховання кліру, вже на Другому Толедському соборі 531 року були прийняті для цього окремі постанови. Зокрема, дітей, призначених для білого духовенства, поміщали в особливий «будинок при церкві» під керівництвом єпископа, причому без права передачі їх в інший єпископат [1].

Світські школи припинили існування разом з розпадом римської адміністрації, і завдання освіти перейшли до монастирських і соборних школам. Зміст навчальних програм, однак, дістався від античності і залишився суто світським. Завдання десекуляризації наук і їх християнізація була вирішена тільки до середини VI століття зусиллями Кассіодора.

Після вступу в 578 році на посаду архієпископа Севільї Ісидор продовжував навчання в соборній школі, що мала великий на ті часи бібліотекою, доповненої за рахунок книжкового зібрання його батька. Ісидор в передмові до «Етимологія» відзначає, що часто вчив читаються книги і міг відтворити їх по пам'яті і багато років по тому.

У пізніх житіях повідомлялося, що Ісидор досконало оволодів усіма дисциплінами тривіума і квадривіума, а також грецькою і єврейською мовами, працями філософів давнини і «усіма законами божественними і людськими» [11].

Ісидор прекрасно знав біблійні тексти, які постійно цитував в своїх творах; з церковних авторів головними авторитетами для нього були Августин і Григорій Великий – друг Леандра Севільського. Важливим предметом в його навчанні були постанови церковних соборів, копії яких згодом зберігалися в його особистій бібліотеці. Немає сумнівів, що в освоєнні античної спадщини він зобов'язаний братові Леандру.

Головним джерелом по колу освіченості Ісидора служать «Етимології». Мабуть, він не володів грецькою мовою і читав майже виключно латинських авторів, а праці Платона і Аристотеля

були йому відомі тільки з переказів, коментарів і схолії. Коло цитованих їм авторів був досить широкий – від Плавта і Вергілія до Марциана Капели і Кассіодора. Він явно віддавав перевагу Цицерону: тільки в «Етимологіях» наведено 55 цитат з його творів, і 11 – у «Відмінностях». Йому також були відомі праці Варрона, Тита Лівія, Светонія та інших. Літературний стиль і склад Ісидора формувалися на зразках класичної латинської мови. В достатній мірі він був знайомий і з римською юридичною традицією, особливо цінуючи авторитет Юлія Павла. У той же час він ніколи не посилався на «Бревіарій Алариха», а цитуючи більш ранніх юристів, використовував фрагменти, що не увійшли до складу готського кодексу. Питання про знайомство Ісидора з «Корпусом цивільного права» Юстиніана залишається відкритим [6].

Близько 600 року Ісидор – архієпископ Севільї в Іспанії. Як великий авторитет духовенства він головував на церковних соборах 619 і 633 рр.

У 612 році королем вестготів став Сисебут – учень і близький друг єпископа Ісидора; монарх був літературно обдарованою персоною і писав гекзаметри. Сисебут підтримав освітні ініціативи севільського єпископа і присвятив йому «Поему про затемнення місяця» (*Carmen de eclipsi lunae*, PL. 83, col. 1112-1114); в свою чергу, Ісидор присвятив королю трактати «Про природу речей» і першу редакцію «Етимології». Існують непрямі ознаки листування єпископа з королем, але вона зовсім не збереглася.

Для навчання кліриків Ісидор заснував в околицях Гіспаліса монастир-школу, в якій майбутні священники отримували 4-річне повчання для майбутньої пастирської діяльності. Переказ свідчить, що цю школу закінчили його найзнаменитіші учні - Ільдефонс Толедський і єпископ Брауліо [9].

Згодом Ісидора Севільського зібрав власну бібліотеку, деяке уявлення про яку дають його *Versus in bibliotheca* – кілька елегійних двовіршів, побудованих за зразком епіграм Марциала. З вірша неможливо дізнатися, скільки саме томів в ній містилося, але, у всякому разі, книги були згруповані за темами і авторам. Серед творінь грецьких отців церкви згадуються Оріген і Іоанн Златоуст, латинських – Августин, Амвросій Медіоланський, Іларій і Ієронім, а також Леандр Севільський і Григорій Великий. Згадуються латинські християнські поети – Ювенк, Пруденцій, Седулій і Авит. Побіжно згадувалися і язичницькі автори, але їх коло можна визначити тільки з цитування в інших працях Ісидора.

Багатостороння вченість Ісидора дозволила йому стати «першим середньовічним енциклопедистом». Найголовніша праця севільцями – двадцятитомна «Етимології». Для пояснення сенсу і походження слів Ісидором зібраний матеріал по граматиці, риториці, діалектиці, медицині, праву, літочисленню, історії, богослов'ю, а також відомості про різні мови і народи. В енциклопедію Ісидор включив матеріали і про людину, тварин, будову космосу і землі, оселі та поселення, камінь і метал, землеробство, війни, ігри, кораблі і одяг, їжу і начиння.

Перу Ісидора належать також «Сентенції», твір, присвячений систематичному викладу християнської догматики і моралі, природничо-науковий трактат «Про природу речей», математичний – «Про числа», історичні твори «Про знаменитих чоловіків», «Велика хроніка», «Історії» і багато інших.

До цієї антології включено уривок з твору «Синоніми», присвяченого в основному вивченню граматики. Ісидора буквально охоплює пафос вчення, пафос розумової праці учня і його наставника. Це наочно видно у наведеному тексті. Ісидор намагається визначити тип середньовічного вченого і його ставлення до вивчення педагогічних проблем: «Саму себе пізнай, людину, пізнай, хто ти, звідки твій початок, чому ти народилась і навіщо народжена на світ, як ти влаштована, в яких умовах вихована і для чого створена в цьому світі. Пам'ятай своє звання, бережи чин, властивий твоїй природі. Будь таким, яким ти створений, ким створив тебе Бог, яким влаштував тебе Творець, яким надав можливість тобі бути Творець...

Вчися того, чого не знаєш, щоб не опинитися тобі непридатним наставником; спочатку стань слухачем, а вже потім наставляй; звання вчителя прийми, пройшовши науку. Якщо почуєш щось добре - розкажи, якщо вчишся хорошему - навчи. Не слабшай в старанності вчитися і вчити. Знання, яке увійшло в твоє вухо, видай через рот. Твоя мудрість примножиться, якщо поділишся нею з іншими. Мудрість росте, коли її дарують, і зменшується, коли її утримують. Знання, щедро роздається, стає повнішим, і чим більше його черпають, тим воно ряснішає.

Словами, проте, нехай передують вчинки. Справою показуй те, що проголошуєш устами, прикладом підтверджуй те, чого навчаєш на словах. Будь не тільки наставником, а й наслідувачем чесноти. Тоді прославишся ти, коли сам виконаєш те, чого навчаєш. Словесні похвали мало що значать, якщо з ними не з'єднані вчинки. Вчителюючи, сам не прагни до безмірної людської слави. Наставляючи інших, спостерігай і за собою. Так навчай, щоб не втратити тобі благодаті смирення.

Дивись, щоб похвала не вразила тебе самого, поки ти вчиш і виховуєш інших. Коли навчаєш, не вживай незрозумілих слів, говори зрозуміло, не викликай невдоволення простолюдина і не ображай людей знаючих.

Мова наставника повинна відповідати сприйняттю слухача; вчення, що роздається має відповідати звичаям. Ліки, які слід застосовувати, залежить від того, які рани. Кожного потрібно навчати так, як цього вимагає рід його занять. Потрібно розуміти, що особи несхожі і що у кожного необхідно викликати завзяття. Про речі звичайні розповідай всім, про рідкісні - лише найкращим, про явні говори перед усіма, про таємні - лише перед небагатьма. Про інші речі буває необхідність розповісти багатьом, про інші - тільки декільком.

Завжди будь готовий віддати себе вченню і нехай не залишається у тебе дозвольного часу, часу, коли б ти нічого не творив. Нехай не протікає жодної години, в яку би ти не віддавався вивченню наук. Невпинно і відкрито проповідуй словеса добрі. А якщо бачиш, що знань бракує тобі, то запитай у інших, тому що від зіставлень незрозуміле стає зрозумілим і труднощі зникають, коли буде проведено порівняння» [7].

У третій книзі «Сентенцій» своєрідно розглядається питання про читання, а точніше, що і як личить читати ченцеві. В першу чергу йде мова про читання Святого Письма, яке, з одного боку, розвиває розум, з іншого боку, зводить його до роздумів про божественні речі. Исидор вказував на необхідну для правильного розуміння Писання благодать. Саме це пояснює, чому єретики читають Писання без будь-якої користі. Далі починається міркування про нехристиянську літературу, протиставляє Письму, – «книги язичників». Їм властиво красномовство, що відрізняє їх від Біблії, але це красномовство визнається, скоріше, шкідливим, особливо якщо за ним немає істини. Істина завжди викладена невігадливими словами. Далі, втім, наведена сентенція з Августина – «краще бути граматиком, ніж єретиком». Перша сентенція глави «Про книги язичників» має форму чернечого правила і, можливо, була його проектом: «Крім того, забороняється християнинові читати вигадки поетів, оскільки шляхом розваги суєтними байками вони мають у своєму розпорядженні розум до збудження похоті» [3].

Аргументація та інші риторичні фігури розглядалися Исидором Севільським як види хитрувань. Іншими словами, користь філософських і поетичних творів була для нього неочевидною і навіть сумнівною, а шкода – очевидна; тобто антична спадщина, скоріше, відкидається. У той же час Исидор заявив, що праці граматиків мають прикладну цінність. С. Воронцов, втім, звертав увагу, що дані висловлювання контрастують з ерудицією самого Исидора, що достатньо цитував і античних філософів, і поетів. «Охоронна» термінологія, скоріше, розрахована на цільову аудиторію трактату – ченців [3].

Исидор Севільський не надав цілісної картини соціального ідеалу, на зразок платонівського або августинівського. Його ідеї виражені в формі заміток, скоріше, морального порядку, адресованих єпископам, королям і суддям. Основним джерелом при цьому служить «Мораль» Григорія Великого і його ж «Пастирське правило». Порядок перерахування і звернення прямо поставлене першими двома книгами «Сентенцій». Суспільство очолюється єпископатою: Бог є вище благо, Його пізнання шляхом благочестя веде до блаженства, отже, на чолі суспільства повинен стояти той, хто навчає благу. Згідно Исидора, головна функція єпископату і духовенства – учительство, причому слово «вчитель» (doctor) в третій книзі вживається синонімічно терміну «клірик». Ідеальний клірик досконалий і в навчанні, і в житті, підтверджуючи практикою свої слова. В іншому випадку він гордовитий або даремний, вчення порівнюється з ліками, для застосування якого потрібно розсудливість. Єпископ як керівник кліру повинен бути справедливий, але перш за все володіти чеснотами смирення й любові, оскільки спілкується з підлеглими. Здійсненню вчення перешкоджають невігластво і негідна життя кліру. Исидор вкрай суворо ставиться до монахів-неукам, ставлячи їх на один рівень з аморальними; з вад духовенства на перше місце ставляться гнів і зарозумілість [3].

Висновки. Исидор Севільський був одним з найвизначніших діячів культури раннього середньовіччя, одним з небагатьох, чия творчість, наповнена і різноманітна, що послужила своєрідним мостом між культурами античності та середньовіччя. Він відомий як теолог, проте його основні інтелектуальні устремління були насамперед зосереджені на збереженні та популяризації античної освіченості. Не випадково за ним закріпилася репутація першого середньовічного енциклопедиста.

Головна праця його життя, «Етимології» склала фундамент середньовічної освіти, включивши в себе зведення по основним галузям знань, що представлено в пізній античності: граматиці,

риториці, арифметики, геометрії, музики, астрономії, медицині, праву, історії, географії, мінералогії, хімії, зоології, будівництва, навігації, військовій справі, сільському господарству та низці інших.

Отже, універсальним методом роботи Ісидора Севільського було запозичення уривків інших текстів і їх мозаїчне конструювання. Творчий момент проявлявся через зміну текстів джерел, що в ряді випадків робить майже неможливим дослідження: не завжди відомі або не завжди збережені джерела, не завжди можна розділити адаптацію або трансформацію вихідного тексту. При всій різноманітності конкретних форм твори Ісидора Севільського демонструють єдність пізнавального методу. Метод для нього не тільки опис або констатація того, що заслуговувало в його очах включення в систему знання, а й конструювання самого знання.

Ісидор повністю знаходився в античній парадигмі знання, яке вкладалося в рамки уможливлених приватних або універсальних філософсько-світоглядних концепцій. Пізнання в цій парадигмі було відшукання властивого конкретній речі або класу речей іменування в нескінченному переліку імен. З часів Платона слово сприймалося як велика реальність, ніж мінливість матеріальних сутностей, а іменування означало оволодіння сутністю речі або явища.

Ісидор Севільський продовжив шкільну риторичну традицію, яка надавала словам значення сховища і засобу передачі певної, строго відведеної інформації. Для нього було дуже важливим спиратися на авторитет попередників, в якому він бачив сенс, цінність і значимість своєї роботи. Відповідно, єпископ Севільї допускав використання язичницької мудрості в християнському світі і постійно до неї звертався. Пізнання для нього було одним з найважливіших умов справді повного буття людини – «Багато знати і виправних жити». Набути самого себе можна тільки через знання, що обґрунтовувалося Ісидором в трактаті «Синоніми, або Про стогони душі».

Список використаної літератури

1. Brehaut E. An encyclopedist of the Dark Ages : Isidore of Seville. – N. Y. : Columbia University, Longmans, Green & Co., agents ; L. : P. S. King & Son, 1912. – 274 p. – (Studies in History, Economics and Public Law. Vol. XLVII, No 1).
2. Ісидор Севільський. Етимології, или Начала. В 20 книгах. Кн. 1-3. Семь свободных искусств / Ісидор Севільський; [пер. Л. Харитонов]. – СПб.: Евразия, 2006. – 352 с.
3. Воронцов С.А. Ісидор Севільський в историко-философском контексте / Сергей Александрович Воронцов: Дис. канд. филос. наук. — М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2015. — 230 с.
4. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Наука, 1972. – 350 с.
5. Історія світової культури: Навч. посібник / Л.Т. Левчук, В.С. Грищенко, В.В. Єфіменко, І.В. Лосев, В.І. Панченко, О.В. Шинкаренко. Керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. – 3-тє вид., стереотип. – Київ: Либідь, 2000. – 368 с.
6. Криничина Е.С. Ісидор Севільський как правовед: от римского права к латинскому богословию / Елена Сергеевна Криничина // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия: История / Studia classica et mediaevalia. – М. : 2011. – № 14. – С. 208 – 227.
7. Памятники средневековой латинской литературы IV–IX вв. [пер. с лат. Т.А. Миллер]. – М., 1970. – С. 203.
8. Уколова В.И. Античное наследие и культура раннего Средневековья / Виктория Ивановна Уколова. – Москва, 1989.
9. Фокин А.Р. Ісидор Севільський. Православная энциклопедия / Алексей Русланович Фокин. – М. : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2011. – Т. XXVII: Исаак Сирий – Исторические книги. – С. 224 – 238. – 752 с.
10. Харитонов Л.А. Ісидор Севільський. Историко-философская драма в семи эпизодах с прологом и эксодом / Леонид Антонович Харитонов. – М. : Евразия, 2006. – 112 с.

Євген Підлісний

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ЕКОНОМІКИ

Формування правової культури студентів можна уявити, виходячи зі змісту і конкретних особливостей правової культури університетського колективу та за допомогою з'ясування послідовності впливу правових культурних цінностей на правосвідомість і поведінку студентів у правових відносинах і правовій діяльності.